

סתיו העמים

פייר מאנון

הדרך הטובה ביותר להבין את מצבה הנוכחי של אירופה היא להתבונן בניגוד החריף שבין הדימוי הרשמי הזוהר שלה ובין רצינותם של האיומים הרובצים לפתחה. הדימוי הרשמי מציג לעינינו אירופה חדשה לגמרי, המתפתחת באופן טבעי ובהדרגה מלאומים באים בימים אך חסונים. אומותינו הזקנות והחביבות נקבצות מצפון ומדרום, ממזרח וממערב, משילות מעל עצמן את עולו של העבר ופוסעות יחדיו אל העתיד בצעד אבירי נמרץ, מאוחדות בהתאגדות אנושית חסרת תקדים המפשרת בין השורשים הפרטיקולריים לתכלית האוניברסלית. וכך, ככל שהולכת ומידלדלת תמציתה המהותית של כל אומה, כן מתעשרת תמציתה של אירופה בכללותה. בסופו של דבר נהיה אפוא כולנו לאירופים טובים, ומעמדן של מדינותינו הנושנות בתוך אירופה יהיה דומה למעמד שיש כיום לאזורים השונים בתוך כל מדינה ומדינה. מדובר, כמובן, במקסם שווא. שהרי עם שקיעתה של האומה כצורה של הווה פוליטית, מאבדות הפרטיקולריות והאוניברסליות את זיקתן הישנה והאפקטיבית ביותר, ומרכיביו של האדם הפוליטי מתחילים להתפרק. ומשעה שמתפרקת סינתזה זו של האומה, איננו יכולים לדעת לאן מועדות פנינו. ההערכה העגומה שבדעתי להציג לפניכם עלולה להיראות מוגזמת ואולי אף מוגזמת מאוד. ככל בן אנוש שחונן בשמץ של שכל ישר, מבכר גם אני שלום על מלחמה, נוחות על מצוקה, עונג על כאב, ואפילו מידות טובות על מידות מגונות, כשהראשונות אינן תובעניות מדי. מובן שאינני נהנה לשמוע

את קולם המרעים של תופי החורבן. אבל כמעט כל ההתפתחויות שחלו בשנים האחרונות, ובכללן כל הצעדים החשובים שננקטו כדי להיטיב את גורלנו, רק חיזקו את דעתי שעתידה של אירופה אכן קודר למדי. החל באמנת מאסטריכט, המשך בהשקתו של היורו, וכלה בהתרחבותו הבלתי מוגבלת של האיחוד האירופי, השקיעו הממשלות עוד ועוד כסף במשחק המסוכן הזה, ובמעין מחול שדים בלתי נשלט הוסיפו להכפיל ולשלש את ההימור תוך התעלמות גמורה מן הסיכון. התוצאה הייתה שמחירה של כל תקלה הרקיע שחקים: בשל שאיפתנו העזה להיקשר זה לזה נחפזנו כל כך לאמץ לנו מטבע משותף עד שכל משבר שגרתי עלול להביא לידי התמוטטותו של המפעל האירופי האציל, שמזה מחצית המאה תלינו בו את תקוותינו הגדולות ביותר. אין ספק שידידי החירות אינם ששים לדבר סרה במה שהתפתח באירופה בשנים האחרונות מאז נפילתו של הקומוניזם. אנו אסירי תודה לכל אלה שתורמו לניצחונן של החירות וההגינות במרכז אירופה ובמזרחה, ושסייעו לאחד מחדש את שני חלקי היבשת. אף על פי כן, השבתה של החירות למחציתה של אירופה לא הייתה ניצחון אירופי של ממש. זה היה ניצחון בתוך אירופה ולמען אירופה, אך לא ניצחון של אירופה. לאמיתו של דבר לא בניצחונה של הדמוקרטיה חזינו, כי אם בהתמוטטותו של הקומוניזם. על מנת לנצח ממש יש לשאוף לניצחון, להשתוקק אליו. אמנם נכון שהיה זה ניצחון – ניצחון פוליטי – אך צריך לומר בבידור, אף שכאירופי קשה לי להודות בכך: היה זה, כמעט בכל המובנים, ניצחון אמריקני.

ראוי להתייחס בקצרה למותו של הקומוניזם, אחת התופעות המוזרות ביותר בהיסטוריה האנושית. יהיו אשר יהיו הבז או הסלידה שאנו רוחשים לפרויקט ההיסטורי המכונה "קומוניזם", עלינו להודות שהוא הצליח להפוך את מותו להצלחה כבירה, עת נמוג אל מול מטר התשואות הרועמות שהרעיק עליו העולם המערבי כולו. אין בדעתי להלין כאן על כך שביריון קומוניסטי ממוצע כגורבצ'וב זכה להערצה גורפת בעולם ובכמה מקומות אף הועלה לדרגת קדוש, אף שכל זה היה סר טעם למדי. טענתי היא שהפרויקט המושחת והנפשע של הקומוניזם לא גונה כלל. פוליטיקאים מן השורה, וכמוהם ציבור האזרחים כולו, אפילו לא טרחו לחרוץ את משפטו. הן מזרח אירופה והן מערבה, אלה שהתייסרו תחת עולו של הקומוניזם ואלה שהיו אמורים לקום נגדו, חולקים בעניין זה אותה עצלות מוסרית. ככל הידוע לי, רק במזרח גרמניה וברפובליקה הצ'כית באו חשבון עם משרתיו של שלטון

העריצות. וגם שם רק מקצתם נענשו, ואף זאת לקולא. באופן כללי, נדמה כי אנשים פשוט נרתעים מן המחשבה על הקומוניזם ומעדיפים להסכים בפשטות ש"הוא לא עובד". כך הפך הקומוניזם לעוד אחד מאותם דברים רבים שפשוט אינם עובדים, כמו למשל הניסיון לרבע את העיגול. אבל כיוון שהאדם הוא חיה מוסרית ופוליטית, יצור חושב שאינו יכול לחיות רחוק מדיי מן האמת, ההימנעות מלהתייבב אל מול טבעו של הקומוניזם, אל מול כיעורו של השקר שהפיץ, יצרה זיהום בשורש כל תביעה אירופית לניצחון. ולכן לא עומדת לה לאירופה הזכות לקטוף את הפירות המוסריים והפוליטיים של הניצחון – והם אכן לא ייפלו בחלקה.

ארצות־הברית, לעומת זאת, כבר ליקטה את הפירות המתוקים האלה, שכן ככלות הכל היה זה ניצחון אמריקני. רוב כלי הנשק ועיקר האסטרטגיה היו אמריקניים, וכמוהם גם אחדות הדעים הנחושה בקרב השכבה הפוליטית המכריעה. אמריקני היה גם אותו נשיא שניחן באומץ הדרוש להודיע קבל עם ועדה שהאימפריה הקומוניסטית מרושעת, ולאחר מכן לפעול בהתאם לשיפוט הזה. זה לא היה ניצחון אירופי, מפני שארצות אירופה – ואני מדבר רק על אירופה המערבית – לא רצו בו באמת. חריג בולט אבל לא חד־משמעי הייתה גרמניה, שהמעמד הפוליטי בה אמנם רצה בניצחון, אך רק כאמצעי לאיחודה של המולדת. ובאשר לשאר ארצות אירופה, הן לא רצו דבר זולת המשכו של הסטטוס קוו או שיפורו באמצעות גיבושה של אחדות מערב אירופית.

אירופה נכשלה. היא לא השכילה להביא לקץ הקומוניזם, ואף נמנעה לאחר מכן מלהתייבב מולו ולחרוץ את משפטו. כישלון זה ירדוף את היבשת שלנו עוד שנים רבות. אתמקד בבחינת תוצאותיו הפוליטיות של הקומוניזם, ואת הניתוח המוסרי של ההתרחשויות אניח לאזרחיהן של הארצות הקומוניסטיות לשעבר, העלולים להתרעם על מאמציי ולראות בהם ביטוי לצדקנותו של מערבי מפונק ותו לא.

אין ספק שכתוצאה מניצחנו נהנה האיחוד האירופי מנחשול אדיר של חינויות ועוצמה. ואכן, על דלתותיו של האיחוד מתדפקים פונים רבים המיחלים להצטרף אל שורותיו. ועם זאת, כל ניצחון אמיתי חייב לכלול בתוכו מוסריות ואחריות. ניצחון כזה מעיד על היכולת לגייס כוחות חומריים

ומוסריים ולהשתמש בהם בעקביות למען מטרה כלשהי. ניצחון אמיתי מעניק לנו נקודת מבט חדשה, גבוהה יותר, שממנה נוכל להשקיף על העולם – והוא יישא אלינו בחזרה את עינינו בציפייה גדולה. אמת, כל דבר יכול להיגמר חיש מהר בלא-כלום ואנו אף עלולים להרגיש טוב מד"י, ובכל זאת, ניצחון אמיתי טומן בחובו הבטחה לשגשוג. הניצחון האמריקני על הקומוניזם הוא הוכחה מספקת לכך. מנגד, בניצחון למראית עין בלבד, שבו אנו קוצרים יכול שלא אנו זרענו, טמונה תמיד ריקנות מסוכנת. ניצחון מדומה יכול אולי לטעת בנו הרגשה של עליונות, אך העולם שאנו מנצלים יישאר טוב מאיתנו. איננו יכולים אפילו להכיר טובה על כך שמזלנו שפר עלינו: מאחר שאנו, האירופים, איננו מאמינים עוד באלוהים – אין ביכולתנו להודות לו על מתנותיו.

מצבה הנוכחי של אירופה מתאפיין אפוא בפער מסוכן בין מראית העין ובין המציאות, והפער הזה גדל והולך. אנו נהנים יחדיו, אם כי לא במידה שווה, מיתרונות של ממש, אך איננו מציעים תמורתם כל תרומה אירופית שוות ערך. ריקנות מכרסמת זו היא חלק מן המציאות האירופית ממש כמו כל הישג תעשייתי או פיננסי אחר, אלא שהיא נבלעת בשאונן של ההכרזות וההכנות הקדחתניות לקראת אותו מפעל אירופי עצום ממדים. אף שאנו נכשלים שוב ושוב במבחני הזמן – קודם בעניין הקומוניזם, ולאחרונה גם בבוסניה ובקוסובו – הולכים ונעשים המבחנים שאנו מתעקשים לכפות על עצמנו שרירותיים עד כדי גיחוך. בדומה לאנשים אדוקים או חדורי אמונות תפלות, אנו מעמיסים על עצמנו עוד ועוד מטלות מיותרות, ובו בזמן מתחמקים ממילוי חובתנו הפשוטה. ניגוד זה שבין יומרנות והתפשטות אירופית חסרות מעצורים ובין ההזנחה עזת המצח של חובתנו – אבוי, לו רק היה לנו האומץ לנהוג בעזות מצח; נעשינו כבר כה אדישים לחובותינו הפוליטיות – הולך ונעשה למאפיין אירופי מובהק. בשעה שהעשן עדיין היתמר מעל מה שהיה פעם יוגוסלביה, היינו אנו האירופים טרודים במירוק מטבעותינו החדשים והנאים, ועדיין אנו עסוקים בכך.

אני ער לכך שחסידיה הזהירים יותר של אירופה החדשה יודו באמיתותו של חלק גדול מכתב האישום הזה, ורק יוסיפו עליו את הטענה שכישלונות ממשניים אלו הם-הם העדות לצורך הדחוף במפעל הזה שלהם. בשמחה נקבל על עצמנו את האחריות, הם אומרים, כשנהיה מסוגלים לכך – כלומר לאחר שאירופה תיבנה. וכך, כל ביקורת על אירופה הנוכחית הופכת בידיהם לעילה לשאת את מבטם אל עבר השמים (אל אירופה כפי שהיא יכולה להיות), או

אל מעבר לאופק (אל אירופה כפי שהיא עתידה להיות). זהו נימוק – וליתר דיוק טיעון – שאי־אפשר כלל להפריכו, והם ימשיכו לחזור על אותו פזמון גם לאחר שרומא תישרף עד היסוד. דעתי אינה נוחה מן הטיעון הזה, ולא משום שאין הוא עומד בקריטריון ההפרכה של קרל פופר, אלא משום שהוא מושתת על הנחה פוליטית שברירת הפליא, שלפיה האומות האירופיות, או אירופה כצירוף של אומות שונות, אינן יכולות כיום ולעולם גם לא תוכלנה לנקוט פעולה פוליטית מאוחדת כלשהי. לפיכך, נאמר לנו, עלינו להמתין לשעת כושר ולהסתפק בינתיים בכוונן עדין של מוסדותינו המשותפים והמתוחכמים. ומאחר שאנו חיים בתקופת מעבר מדינית, יש צורך להרכיב את הישות הפוליטית החדשה מיסודות א־פוליטיים או תת־פוליטיים, שהחשוב בהם הוא המטבע המשותף. ביסודה של הנחה זו עומדת כמובן ההשקפה שהאומה כצורה של הוויה פוליטית היא גוף שזה מכבר אבד עליו הכלח ואין לו שום יכולת לממש את ייעודם הפוליטי של עמי אירופה.

אני האחרון שמבקש להכחיש את כוח השכנוע העצום של הטיעונים בדבר התיישנותן של האומות. קל להתפתות ולומר שהאומה, כמו הקיסרים הסינים מימי קדם, כבר איבדה את זכותה האלוהית כצורה של הוויה פוליטית, או שה"גֵיִסְט", רוח ההיסטוריה, נטשה אותה לבסוף. אין כל קושי לאמת את הקביעה הזאת.

הטיעון המובן מאליו הוא גם החזק ביותר: האומות האירופיות החשובות, או לפחות החזקות שבהן, שפכו את דמן, כילו את ממוןן ופגעו בשמן הטוב בשתי מלחמות עולם שהתלקחו על אדמתן. מלחמת העולם הראשונה – "המלחמה הגדולה" – משמעותית יותר בהקשר זה גם מפני שהאחריות לטבח נפלה כמעט על כל המשתתפות בה, אם כי לא במידה שווה, וגם משום שהיא הכשירה את הקרקע לפריצתה של מלחמת העולם השנייה. מבאר מורעלת זו נבעו הקומוניזם והנאציזם כאחד. אכן, גם נסיבות הזמן והמקום, ובוודאי סיכוני המלחמה, השפיעו על היווצרותה של האנדרלמוסיה, אך סיבתה הראשונית הייתה ללא ספק הדחף האימפריאלי, ההערצה העצמית והיהורה הרת הגורל של האומות האירופיות הגדולות. היה משהו חסר תקדים בדרך שבה פינתה ההקרבה העצמית את מקומה להשחתה עצמית ולתשוקה החולנית למוות. אפילו בימי שלטונם של מלכים וכמרים ובמהלך מלחמות הדת האכזריות ביותר לא הייתה התנהגותם של עמים אלו, שהוטבלו לנצרות, איומה כל כך. וזה היה רק אפס קצהו של מה שהתרחש לאחר מכן. לפחות

במקרה הזה, אם כן, משכנעות אותנו הראיות שההיסטוריה של האנושות משמשת למעשה כבית הדין של העולם, ושמדינת הלאום מורשעת בטריבונל הזה ללא נסיבות מקילות.

וכאילו לא די בכל זה, גם ההתפתחויות החשובות האחרונות בחיים ובפעילות האנושית מאשרות לכאורה את החשש כי האומות האירופיות, שנהגו בעבר באכזריות כה חסרת רחמים, כלל אינן מסוגלות לעמוד היום על שלהן אל מול גל העתיד המתקרב, לא כל שכן לגלוש עליו או לעשות בו שימוש לתועלתן. למהפכה באמצעים הכלכליים, הפיננסיים והטכנולוגיים שאנו מכנים "גלובליזציה" יש תוצאה מיוחדת במינה: בפעם הראשונה בתולדות האנושות, העולם כולו, מקצה לקצה, משמש כמסגרת הטבעית וההכרחית לפעילותנו. האומה הישנה, שסיפקה את כל צרכיה בכוחות עצמה, ושסחר החוץ שלה היה רק מרכיב מזערי של פעילותה – וגם זה רק בבחינת עוד אמצעי להשיג אוטרכיה מושלמת יותר, על פי הכלל האריסטוטלי שהחזיק מעמד עד לאחרונה – עומדת עתה לעבור מן העולם, או לפחות כך ניתן להתרשם. "אנחנו העולם", אם כן, וביותר ממובן אחד. הממשלות הלאומיות, בעיקר באירופה, השלימו בעל כורחן עם המציאות החדשה של עולם הולך ומתרחב, וויתרו על העיקרון עתיק היומין של סיפוק צרכים עצמי. אריסטו בוודאי היה שואל מה נשאר אם כן מן הצורה הפוליטית שאיבדה או זנחה את האוטרכיה. אין ספק, האומות האירופיות הגאות של העבר נכנעו ללא תנאי.

אין מדובר רק בכורח כלכלי. עוד ועוד פוליטיקאים במרבית ארצות אירופה, ובהם גם כאלה שאינם רוחשים חיבה רבה למפעל האירופי, ממירים את נקודות המבט הלאומיות שלהם בנקודת מבט אירופית. נדמה שכל אימת שפוליטיקאי כלשהו אווזז ברסן השלטון של אומה אירופית, אין לו ברירה אלא לאמץ את נקודת המבט הרחבה יותר, זו של אירופה בכללותה. עובדה חשובה זו אינה יכולה להיות רק תוצאה של שרשרת פורענויות או של חולשות אישיות. ההסבר היחידי לתופעה הוא שהפוליטיקאים העולים לשלטון – יהא אשר יהא מצע הבחירות שלהם – מגלים פתאום שלארצם היקרה והטובה חסרים תוכן משל עצמה או אופק טבעי עתידי. זאת בדיוק אותה ריקנות אשר ייחסתי קודם לכן לאיחוד האירופי. לא ארחיב כאן על הפסיביות האינטלקטואלית המדאיגה או על הדלות האמנותית מעוררת החמלה הפושות כיום ביבשת, אפילו באותן ארצות שהרימו במשך מאות שנים תרומה כבירה לחיי הרוח של אירופה ושל העולם כולו. קשה שלא להבחין

כי מרגע שאומותינו חדלות להקשיב לצו העליון של אירופה, הן ממחרות ללבוש את דמותן הישנה והרת האסון וקוראות דרור ללאומנות הנואלת ביותר. וכך, כשהתלקח המשבר בבוסניה, שהאשם העיקרי בו היה ללא ספק מילושביץ, החלו משרדי החוץ בלונדון, בבון ובפריז להתחרות זה בזה בניסיון לגלות מי מהם נאמן יותר למסורת אבותיו מ-1914. עדיין אינני יודע לבטח מי ניצח.

אין טעם להאריך בפרטים נוגים אלו. ללא ספק ניטיב לעשות אם נניח לעניין וניפרד לשלום מן האומה בברכה מרידה-מתוקה שיש בה מזיגה של הכרת טובה ובוז המתחייב מן ההיסטוריה. אם קצרה רוחו של הקורא, אם הוא מרגיש שבסך הכל טענתי לפניו דברים ברורים וידועים, הרי עשיתי זאת רק מפני שעובדות אלו הן חלק מן התמונה המקובלת והאהודה כל כך כיום, ביטוי לדעות המושלות בכיפה. אך זהו כאמור רק חלק מן העניין. כעת מגיע החלק האחר. גם אם נגזר על אומותינו להיעלם ולהיטמע בתוך אירופה, אל לנו לשכוח שהצורה הלאומית היא שהחלישה את עצמה. השוק המשותף הרי נוצר מלכתחילה כשצרפת וגרמניה, שתי אומות שנלחמו זו בזו שלוש פעמים במרוצת שני דורות, החליטו לאחר מלחמת העולם השנייה לראות זו בזו שותפות, בעלות ברית ואף ידידות. החלטה פוליטית מכרעת זו התקבלה על ידי אומות ולא על ידי מוסד על-לאומי או פוסט-לאומי. שורשיו של המפעל האירופי נעוצים אפוא בשני אינטרסים לאומיים, שאליהם חברו אינטרסים לאומיים נוספים המעניקים להם משנה תוקף. אי-אפשר לומר שזאת הייתה רק תופעת לוואי של תחילת המפעל האירופי, ושמהאז הוא השיל את עורו הלאומי והפך לממשות על-לאומית. גורמים ראשוניים לעולם אינם מתים. לו תקרוס אי פעם הברית הצרפתית-גרמנית יבוא הקץ על המפעל האירופי כולו.

אם מקורו של האיחוד האירופי נעוץ בצורה הלאומית, הרי זה מפני שכל הדברים החשובים שהתפתחו ביבשת שלנו למן המאה הארבע-עשרה ואילך נוצרו באמצעות הצורה הזאת או לפחות היו תלויים בה. הצורה הלאומית גמישה כל כך עד שהיה ביכולתה להכיל בתוך גבולותיה המוכרים גם את המונרכיה הפיאודלית, גם את המונרכיה האבסולוטית וגם את הרפובליקה הדמוקרטית. לכן כשאני קורא את מחזהו של שייקספיר המלך ג'ון, אני מכיר בו את שכניי האנגלים ממש כשם שהם מכירים אותי כשהם קוראים על ז'אן

דארק. גמישות זו היא שהעניקה ללאומיות יתרון מכריע על שני מתחריה הגדולים במאבק הגורלי שבין הצורות הפוליטיות – העיר והאימפריה. חשוב מאוד שנכיר בעובדה בסיסית אחת: למרות היוקרה שלה זכו העיר היוונית והרפובליקה הרומית המוקדמת מצד אחד, ועל אף תהילתה הנצחית של האימפריה הרומית מן הצד האחר, למן המאה הארבע-עשרה ואילך הייתה האומה הצורה הפוליטית היחידה שנתנה משמעות לחייהם של עמי אירופה. משום כך, אירופה התקיימה – לפחות כשם שהיא קיימת כעת – עוד בימים שתומס אקווינס לימד בפריז. ואולם עמיה בחרו בצורה הלאומית, שכן רק באמצעותה עלה בידם להשיג את האיזון הנכון בין החירות למידה האזרחית הטובה, איזון שיוסיף להיות סודה הנצחי של היבשת שלנו כל עוד נישאר נאמנים לרוחה. האומה היא שאפשרה לנו להישמר מפני המולתן המופקרת וקרנתותן של הערים, וגם מפני האדישות האכזרית ותאוות הכיבוש של האימפריות. רק בזכות אומותינו יכולנו אפוא להיות "אירופים טובים". לסיכום נקודה זו כדאי להוסיף ולהזכיר שמשחר התרבות האנושית חי האדם את חייו באחת משלוש צורות פוליטיות: העיר, האימפריה או האומה. זהו מבחר מצומצם למדי, ודווקא משום כך ראוי שכל מי שמתפתה להשליך מאחורי גבו את אומותינו הישנות והטובות, יעצור לרגע ויִיחד לכך מחשבה נוספת. בעקבות ההתבוננות בהתפתחותה של ההיסטוריה האירופית – ואני מודה שזהו מבט ממעוף הציפור – אני נדחף באופן טבעי לאמץ את הרעיון שאותו מעלים לעתים קרובות, ובצדק רב, אנשים המטילים ספק בעצם המפעל האירופי. הדמוקרטיה, כפי שאנו מבינים אותה, באה לעולם במסגרתה של האומה. כשמוטטו עמי אירופה את הפיגומים המלוכניים והאריסטוקרטיים שעליהם נסמכו התאגדויותיהם האזרחיות השונות, הם היו מסוגלים לנהל את הממשל בכוחות עצמם ולהמשיך לחיות בצוותא משום שהאזרחים ראו איש את אחיו כבני אומה אחת. אני מודה שהקשר בין האומה לדמוקרטיה איננו ברור כל צורכו. זהו ללא ספק קשר דינמי והפכפך: מחד גיסא, התנועה הדמוקרטית הגדילה את כוחן של האומות האירופיות מפני שהאומה העניקה ממשות למושגים הדמוקרטיים המופשטים של "רצון הכלל" ו"ריבונות העם"; מאידך גיסא, האומה עצמה שימשה כחלופה – דמוקרטית – לדמוקרטיה, היות שאויביה של האחרונה, "הריאקציונרים" או "הלאומנים", השתמשו בלהט הלאומי כאשר דחו את התשוקה לשוויון ולחירות, ובכך הפנו את הרוח הדמוקרטית נגד עצמה. כללו של דבר, האומה מעניקה לדמוקרטיה גוף, שעלול להפוך בבוא הזמן לאויבה הגרוע ביותר.

דיאלקטיקה נוראה זו הופעלה שוב ושוב בתנועות הטוטליטריות ובמלחמות השונות של המאה העשרים. התוצאה הסופית הייתה היפרדות דרכיהן של הדמוקרטיה והאומה באירופה. הדמוקרטיה קיבלה חיים משל עצמה, כשהיא ממעיטה בחשיבות הצרכים השפלים של גופה וטובלת בזיו תהילתה וטוהרה האינטלקטואלי. שחרור נשגב זה היה קל כל כך להשגה מפני שהרעיון הדמוקרטי כעיקרון של צדק אינו מעוגן בהכרח בשום מסגרת התייחסות פוליטית: ניתן להפעילו במשפחה, בכפר, בעיר, באזור, באומה, בעולם כולו או בכל חלק מוגדר של המין האנושי שאפשר להעלות על הדעת. האפקטיביות של העיקרון הדמוקרטי פשוט אינה תלויה בשום צורה פוליטית שהיא.

נגענו, אם כן, בעובדה היסטורית מיוחדת במינה: האומה נעשתה זה כבר לתנאי לדמוקרטיה, אך בנסיבות מסוימות היא נהפכת לאויבתה. כדי למנוע התפתחות כזאת, מפתה לנסות ולנתק לחלוטין ולצמיתות את הדמוקרטיה מן האומה. זה בדיוק מה שמנסה לעשות היום התנועה הדמוקרטית: היא מנסה ליצור דמוקרטיה ללא תנאים מוקדמים, לשחרר את הנשמה הדמוקרטית מן הגוף הלאומי ולשוות לה טוהר מלאכי. ואם נמתח את ההיגיון הזה עד סופו, הדמוקרטיה יכולה אולי להפוך לאדון – וכך לעולם לא לאסיר – של גופה שלה. מאחר שכל תיחום או הגבלה יהיו שרירותיים מנקודת המבט של העיקרון הדמוקרטי, יכולה הדמוקרטיה ליצור לעצמה גוף ללא גבולות, גוף בעל התרחבות בלתי מוגדרת, והכל כדי להבטיח שהיא לעולם לא תהפוך לשפחה למצבה שלה. גוף לא־מוגדר כזה נדמה אולי בלתי אפשרי, אך מתברר שלכך בדיוק שואף האיחוד האירופי שלנו. מתברר שמאחורי המסווה הנוח של פקידות אפורה, "אירופה" היא אכן הגוף השמימי של הדמוקרטיה המלאכית. כדי שהתפתחות כזאת תצליח, עלינו להניח שבטבע האנושי חלה תמורה קיצונית ששינתה מן היסוד את האדם כחיה פוליטית, או שהוא פשוט כבר איננו חיה כזאת. אם זהו הבסיס למפעל הפוליטי הכביר של אירופה החדשה, הרי שמדובר בהימור מסוכן מאין כמוהו.

יש אפוא ניגוד גורלי בין מקורותיה של אירופה, שאותם הזכרתי לעיל, ובין מצבה הסופי. שורשי מצבה הנוכחי של אירופה נעוצים בפעולותיהם השקולות והזהירות של גופים פוליטיים שכבר היו קיימים – האומות האירופיות. המוסדות ה"על־לאומיים" נאלצו להסתפק בתפקיד מעשי, משני אפילו, גם אם הרטוריקה שלהם לקתה לעתים בנפיחות מוגזמת. ברם, מאז אותם ימים לבש המפעל צביון אידיאולוגי חדש ומבשר רעות. את הרמז הראשון לכך קיבלנו במהלך הוויכוחים סביב אישורה של אמנת מאסטריכט,

כשהנציגים-מטעם-עצמם של הרעיון האירופי לא היו מוכנים לקבל את התשובה השלילית של ההמונים ותחת זאת דאגו שהעמים ייקראו להצבעה – שלוש פעמים בשנה אם יש צורך – עד שיספקו את התשובה הנכונה. היה ברור, בייחוד בצרפת, שאלה אשר היססו להרחיק אל הארץ הלא-נודעת של העל-לאומיות לא נחשבו לאזרחים נורמליים בעלי דעות לגיטימיות, אלא לאנשים חשוכים שכל טיעון הגיוני הוא מעבר להשגתם. הם הפכו מטרה ללעג תוקפני, וחרדותיהם לא זכו למענה. מפעם לפעם יצא אחד הכוהנים המתנשאים והוריד עצמו לרמתם של ההמונים המגושמים הללו כדי לרצותם. למותר לציין שהתקשורת, העדר הכנוע ביותר בתולדות האנושות, התגייסה כאיש אחד לשירותה של הנאורות.

קשה מן הסתם שלא לחוש במרירות המלווה את דבריי. היא משקפת את האכזבה שחשתי בשעה שהבנתי שאנשים אינטליגנטיים, מוכשרים ובעלי כוונות טובות בדרך כלל, אינם מוכנים לייחד תשומת לב רצינית לטיעונים ההגיוניים ביותר, ושעל כן המפעל כולו לא ייעצר ואף לא יואט ולו במקצת עד שיסתיים בכישלון אדיר. איש לא טרח להסביר מדוע הגוף הפוליטי החדש הזה מוכרח לגדול ללא גבול, או לפחות עד שיכלול את כל הארצות שעל מפת אירופה. אני מודה שלא הוצעה לנו במפורש האפשרות האבסורדית לקבל אל חיקו של המפעל החדש גם מחצית מרוסיה ושמץ מתורכיה – אבל זה היה רק משום שאיש לא טרח להגדיר את המשמעות הפוליטית של המושג הגיאוגרפי "אירופה". היה עלינו להסתפק בהנחה שככל שתתרחב אירופה, כן ייטב לעצמה ולעולם. יהיה ודאי מי שיאמר כי הגידול הגיאוגרפי הוא אמנם מסורבל אך הכרחי, מפני שמטרתו הסופית של המפעל האירופי היא להפגיש בין מערב אירופה למזרחה ולמרכז. וכאן אני מגיע לחלק הקשה ביותר של דבריי.

מי יסרב לקבל אל חיקו של האיחוד האירופי – ולו מתוך סימפטיה גרידא – ארצות שנשלטו בעבר בידי הקומוניסטים? בנקודה זו עלינו לזכור שאיחוד פוליטי אינו נקבע רק על פי קרבה אנושית או זיכרונות היסטוריים, אך גם אין לשלול אותו בגלל פערם כלכליים: אילו היה איחוד כזה נחוץ – או אפילו נוח – מבחינה פוליטית, היינו ממהרים לקבל אליו מועמדים מזרח אירופים, ויהיה המחיר גבוה ככל שיהיה. אבל אין נימוק פוליטי מוגדר אחד המצדיק את ההתרחבות חסרת הרסן הזאת, ולכן אני מתנגד לה כל כך. האיחוד

האירופי היה לענק שאיננו יכול להזיז יותר מאצבע אחת בכל פעם והוא כבר נחנק מפני שניסה לבלוע יותר מדי. שלא במפתיע הוא נכשל בכל מבחן הקשור במדיניות משותפת. כבר הזכרתי קודם לכן את בוסניה ואת קוסובו; ארצות-הברית היא שטיפלה במוקדי התבערה האלה. תכנית העבודה שהכין האיחוד האירופי שורטטה על פי העדפותיה של האומה האירופית שהדבר נגע לה ביותר. כך למשל נדחו הפצרותיה של תורכיה בגלל החששות של גרמניה, ממש כשם שמועמדותה של קפריסין אושרה כדי להשביע את רצונה של יוון. לא הייתה כמובן דרך ילדותית מזו לעורר את חמתו של שכן רב-עוצמה ולהגביר את הסיכון שתפרוץ מלחמה באזורים הללו. מתברר כי מה שמכונה מדיניות אירופית אינו אלא התוצאה המתקבלת משקלול רצונותיהן הנפרדים של האומות האירופיות. וככל שתגדיל את מספר המשתתפים, רק תגדיל את מספרם של הרצונות השונים ותסרב את החישוב המשוקלל של המדיניות המתיומרת לשקפם. מכל מקום, התוצאה תהיה בדרך כלל קרובה לאפס, שיתוק שאין להתגבר עליו. פתגם צרפתי אחד אומר שגמל הוא סוס שתוכנן בידי ועדה. כיצד, אם כן, ייראה הסוס שתכננה הוועדה הטרגס-אירופית?

חשוב לציין שלמרות אפסותם ושחצנותם המתלהמת, רוסנו סוף-סוף רצונותיהן המבושלים-למחצה של אומותינו המתלכדות בידי ארצות-הברית, שבסופו של דבר – ובאיחור רב מאוד, ללא ספק – כיבתה את התבערה בבוסניה ובקוסובו. אין בכוונתי להציג כאן את ארצות-הברית כאביר טהור על סוס לבן ואת אירופה כחבורת רברבנים לא-יוצלחים. אולם עובדה פשוטה היא שחיה מרובת ראשים אינה יכולה ללכת לשום מקום, וככל שירבו הראשים על צווארה כן ייטשטש חוש הכיוון שלה. אל נשכח שידידינו האמריקנים פועלים במידה רבה גם מכוחם של הרגלים ישנים שנוצרו בעקבות מלחמת העולם השנייה, כשאירופה עמדה בחורבנה. גם אם יש להם היום עניין ביציבותה של אירופה, אין זה סביר שהאמריקנים יבואו להושיענו כשיתברר להם שגיבוב האומות האירופיות שלנו, הקשור יחד במטבע משותף, אינו מסוגל להשליט סדר בסביבתו הקרובה. מגיע רגע שבו נמאס לך לעזור למי שמכריז על עצמו כענק לקשור את שרוכיו.

אפשר אולי לטעון שמאחורי המסווה הנוח של רב-צדדיות חסרת אונים הולכת ומתהווה אט-אט מדיניות אירופית משותפת הנקבעת בידי גרמניה, או לכל הפחות נרקחת בהתאם לרצונותיה. הפוליטיקה מתפתחת על פי חוק כבידה מיוחד, ובעל המשקל הרב יותר הוא כמובן זה שידו תהיה על העליונה. אני עצמי סבור כי אך הוגן הוא שעוצמתה הדמוגרפית והכלכלית של גרמניה

משתקפת היום בשיח הפוליטי של אירופה המאוחדת. יתרה מזו, בגלל אופייה הפדרלי של גרמניה יכולים אירופים רבים ללמוד ממנה, וודאי שאם יש טעם פוליטי להתרחבות מזרחה הרי הוא נעוץ באינסטינקטים ובאינטרסים של גרמניה: טבעי ולגיטימי למדיי – ואף נדיב בהחלט – שהיא מנסה להביא את אזור השפעתה, שלא לומר את האימפריה-למחצה המתעצמת שלה, תחת גג משותף. שילוב זה שבין היעד הלאומי הגרמני לדחף האידיאולוגי המניע התפשטות לשם התפשטות מעניק לתהליך כוח משיכה שכמעט אין לעמוד בפניו.

מסיבות ברורות הפגינה גרמניה ביישנות פוליטית שאולי הביאה לה כבוד אבל הייתה מופרזת למדיי. עתה מצאה סוף-סוף את מקומה הראוי בלבה של אירופה והיא אינה צריכה להרחיק לכת מעבר לכך. אינני מניח לרגע שפלח משמעותי כלשהו בחברה הגרמנית מטפח נטיות שתלטניות, אולם השילוב שהזכרתי זה עתה כבר הוביל להחלטה לקבל אל שורות האיחוד האירופי את הונגריה, את פולין, את הרפובליקה הצ'כית וארצות נוספות. התפתחות זו תביא לאחת משתי תוצאות: שיתוק מוחלט הנובע מן הדינמיקה – או בעצם מן הסטטיות – הפוליטית הבסיסית ששרטטתי לעיל, או התפרקותו של האיחוד בגלל התנגדותן של אומות המערב והדרום, וצרפת בתוכן, לחלוקה חדשה של עוגת הכוח הפוליטי. הן תקבענה, ובצדק, שהחווה המקורי הופר. ויהיה קשה לפטור את הנטישה הזאת כביטוי של יוהרה שאיננה ראויה לבחינה רצינית, שכן כל תגובה לאומית כזאת תהיה מענה ישיר להפרזה לאומנית קודמת מצדם של ידידינו הגרמנים.

זמן רב יחלוף בטרם ייעלמו האינסטינקטים והאינטרסים הלאומיים. ולמען האמת, יהא זה הרסני לדבר ולהתנהג כאילו כבר התגברנו על הלאומיות. הפנייה לעל-לאומיות, גם אם היא כנה, משמשת לפי שעה – וכך גם תישאר עוד זמן רב – מסווה למטרות לאומיות. המריבה שהתלקחה בבריסל בשנת 1998 בעניין מינוי נשיאו הראשון של הבנק האירופי המרכזי היא דוגמה קלסית לכך. גינוני ההתמקחות הגסים של הנשיא הצרפתי אכן היו מחזה עלוב, אך תהא זו טעות לחשוב שהלאומנות הגאלית הקיצונית התנגשה בעל-לאומיות נאורה. בבחירתו של וים דויסנברג, המועמד הגרמני, נמסרה השליטה הכלכלית באירופה לידיה של גרמניה. אמנם נכון שכל החברות האחרות נענו לרצונם של הגרמנים; אך דווקא משום כך היה נחוץ להקים מהומת אזהרה. עליי לחזור ולהדגיש שאינני מדבר מתוך איבה או התנגדות כלשהי לגרמניה. דווקא משום שאני רואה בקשר הצרפתי-גרמני אמצעי הגנה חשוב

של אירופה אני חושש יותר מכל מהיווצרות ניכור בין ארצותינו. מראית העין עלולה להטעות, והנשיא הצרפתי הנוכחי אינו עושה די מאמץ כדי ליצור את הרושם הנכון. ובכל זאת יהיה זה מפתיע מאוד אם יתברר שצרפת היא המדינה האירופית היחידה שיש לה אינסטינקטים ואינטרסים לאומיים, בשעה שכל המדינות האחרות כבר הגיעו לרמה אנושית גבוהה יותר ויש ביכולתן לנהוג ללא משוא פנים וברוח של הגינות טהורה בלבד. אם משתייכים אנו עדיין לאותה אנושות, לאותו מין בעל צרכים ואינטרסים, כי אז עלינו להביא בחשבון את העדפותינו. לא נשיג דבר בכך שנעמיד פנים כאילו אנו חיים לפי אידיאולוגיה של מציאות מדומה, שבה אין עוד משקל למניעים ארציים. האיחוד האירופי עבר כבר מזמן את הקיבולת האמיתית שלו. צירופן של חברות נוספות יביא רק לשיתוקם הסופי של כל הגלגלים והזיזים האירופיים, ולא יצמיח שום תועלת ממשית למצטרפות החדשות. האם באמת סבורות החברות החדשות שפרט לעושרן העדיף שופעות ארצותינו סגולות שכדאי לחלוק בהן? במשך מחצית המאה הן שועבדו בכוח לרעיון שנראה נכון וטוב בזמנו. אין בדעתי להשוות את הרעיון האירופי לקומוניזם, אך גם הוא מהבהב כאור מפתה – ואולי אף בוגדני – רק ממרחקים, אחד מאותם "רעיונות מעורפלים" המהלכים קסם על העמים הדמוקרטיים, כפי שציין דה־טוקוויל.

זה עתה הדגשתי את האופי האידיאולוגי המעורפל המאפיין את המפעל האירופי לאחר שניתק עצמו ממרכיביו הלאומיים. אך חסידיהן של אידיאולוגיות נוטים תמיד להאשים איש את רעהו במחויבות אידיאולוגית, וההאשמה בהפשטה מוגזמת היא עצמה מופשטת מדי. לאחר שעסקנו בקשיים המעשיים – כלומר הפוליטיים – של מימוש המפעל האירופי, הגיעה השעה לרדת לעומקם של דברים ולנסות לבחון את משמעותם ואת ערכם. מעבר לסיכונים המדיניים והכלכליים, כוחו וחולשתו של המפעל האירופי טמונים בטבעו או בתכליתו הפנימית. נראה לי הוגן לציין שאין הוא מביא לעולם שום בשורה רוחנית, מוסרית או פוליטית חדשה. אם תגדירו אותו כפרויקט פדרלי גרידא, שתכליתו לשדל יחידות פוליטיות אוטונומיות להצטרף לרפובליקה ייצוגית אדירה ולהוליד אומה חדשה המניפה את נס החירות, כי אז ארצות־הברית של אמריקה עשתה זאת הרבה לפנינו ובהצלחה מסחררת. המפעל הדמוקרטי המודרני נבנה בדרך כלל על תשתית של אומות קיימות. המפעל האירופי, לעומת זאת, מתייחד רק בממדיו העצומים וחסרי הגבולות

ובאיבתו כלפי האומות, או, אם נבחן זאת מכיוון אחר, בפרטיקולריזם השרירותי שאין הוא יכול להסבירו: רק הגורל יקבע את הנקודה הגיאוגרפית שבה ייעצר מפעל זה. וככל שייעשה המפעל האירופי אוניברסלי יותר, כן יהיו גבולותיה של האוניברסליות הזאת שרירותיים יותר (והעמים הממתנים מעבר לגבול ירגישו מושפלים וזועמים יותר). אם אמנם יתקדם הכל לפי התכנית, יעורר כוחה הגדל מדי יום של אירופה עוד ועוד בעיות חדשות נוסף על הבעיות הישנות שאותן אין היא מסוגלת לפתור מפאת חולשתה. אולי נהפוך לענק שאיש אינו שם לב אליו ואינו מתחשב בו. וחשוב מכל, ההצלחה שאנו חולמים עליה תציב אותנו במסלול של התנגשות בלתי נמנעת עם ארצות־הברית. כך ישבש המנגנון המוסדי שתוכנן לשמירת השלום ביבשת שלנו את הסדר העולמי השורר מאז 1918.

אינני דוחה על הסף את הרעיון לקרוא תיגר על האמריקנים. נהפוך הוא, לעולם אינני נרתע ממאבק, ואפשר אפילו לומר שהתחרות היא המבוע שממנו שואבת החברה המערבית כולה את חיוניותה. אך אני מתקשה להבין מה יכולה להיות משמעותו של אתגר כזה לאנושות. בניגוד לדעה שבה מחזיקים בדרך כלל אירופים בעלי שכל ישר, אני דווקא מכיר בחשיבות התנגדותן של האומות האירופיות הוותיקות לאמריקה האדירה והחדשה. אומות אלו גאות, ובצדק, בתרומתן לחיי העולם ואולי אף בתרומתן לעצמאותה ולגדולתה של אמריקה. אלה הם עמים קשישים אך נמרצים, החשים צעירים מכדי למות. בתחרות ידידותית אך אמיתית זו מציבה כל אומה אירופית את ישותה המתוחכמת מול זו החזקה יותר – אך במידת מה גם הפשוטה יותר – של אמריקה. האומה האירופית מייצגת אותה מורכבות ישנה של מניעים אנושיים, בהשוואה לנטייה האמריקנית להוציא כמות אדירה של אנרגיה על יסוד האינטרס העצמי וזכויות הפרט. למה לנסות להפוך את אירופה לאימפריה אמריקנית שנייה? איזו טובה אנושית תצמח מזה? מדוע לשבש בלי מחשבה את הדיאלקטיקה המאתגרת אך הפורייה שבין העולם הישן לחדש, שאנשים חושבים משני עברי האוקיינוס מעולם לא חדלו להרהר בה? בין בצו האל ובין ביד המקרה, כבר יש מקום תחת השמש שבו מושלת הדמוקרטיה ללא עוררין וללא תנאי: כל אדם סובל או אפילו חסר סבלנות בעולם הוא כבר אזרח־בכוח של ארצות־הברית. יש מקום על פני האדמה שבו הצליחה דמוקרטיה חסרת שורשים להכות שורש מזרעה שלה. למה לנסות ולשכפל ניסיון מוצלח זה על קרקע שאינה מתאימה לכך? הפילוסופים הגדולים של החירות הבחינו זה מכבר שהחירות האירופית תלויה במידה רבה בחלוקתו המורכבת של המרחב

האירופי. במריבות הפנים-אירופיות היה תמיד הצד החלש יותר יריב שקול או לכל הפחות אגוז קשה לפיצוח. ואכן, גיוונה של היבשת שלנו היה הגורם העיקרי לחירותה. מדוע אפוא להיחפז – או גרוע מזה, להתדרדר ללא שליטה – וליצור ישות המתאפיינת בממדים נפוחים ובאחידות, שבהם ראו ההוגים שהזכרתי זה עתה את סימניה החולניים של העריצות האסיאתית? הגרסה שהעמידו האמריקנים לישות מעין זו היא אמנם ידידותית לחירות, אך יש לזכור שהם נטלו לעצמם יבשת ענקית ופתוחה, ללא גבולות פנימיים. די אם נשווה את קו הרקיע של כל עיר אמריקנית גדולה לבניינים החדשים בכל בירה אירופית כדי שנבין שרוחה של אירופה כושלת כשהיא מנסה את כוחה ביצירת ענקים.

כדי לזרוע אור על משמעותו של המפעל האירופי יצאתי מנקודת הנחה שהוא אכן יכול להצליח. ואולם כפי שהבהרתי כבר בראשית דבריי, אני מטיל בכך ספק רב. המפעל נולד בעידן אידיאולוגי שבו כל חולם – מן התמים ביותר ועד לנפשע ביותר – הציע גרסה משלו לאירופה החדשה. ניסיונות נוראים לימדו אותנו שהאידיאולוגיה היחידה שיכולה להתקיים לאורך זמן היא הדמוקרטיה. היא מניעה את מנגנון הפעולה של אומותינו ומרחיבה את האופק שאליו הן חותרות ללא הרף. ועם זאת, אין דבר באומותינו הישנות המונע אותנו מלשאת את מבטנו הרחק אל האנושות עצמה. מדוע עלינו להיות כה קצרי רוח כלפי גדרותינו הרעועות? מדוע למהר להשליכן אל כור ההיתוך? דבר אינו עוצר בעד אומותינו הישנות מלפעול בצוותא. אמת, נחה עליהן העייפות, וייטב להן אם תאמצנה נקודת מבט רחבה יותר – פרספקטיבה אירופית – בפעולתן. אך את נקודת המבט הזאת יש להגות ולממש במתינות. רק כך יהא ביכולתה לחזק הן את אומותינו הנפרדות הן את אירופה עצמה – במקום לזרוע בהן רפיון הרסני. הארגון האירופי הוא מכשיר שימושי ואפילו הכרחי, אך אם נערה אל תוכו את כל נשמתנו או אם נתחיל לחשוב שיש לו נשמה משלו, תאבד לנו דרכנו.

פייר מאנון הוא רקטור בית הספר הגבוה למדעי החברה בפרז, ומרצה לפילוסופיה פוליטית. ספרו האחרון הוא *חירות מודרנית ואי-נחת* (ראומן וליטלפילד, 1998).